

mij aan het werk waren. Ik legde zelf alle gegevens vast die ik in vele honderden gesprekken verwierf, maar ook wel voorlopige conclusies of bepaalde invallen. De typistes van het instituut typten de passages over van welke ik op de documenten of in de publikaties die ik las, met haakjes had aangegeven dat zij overgetypt moesten worden. Onderaan elk 'fiche' kwam de bron te staan en elk 'fiche' kreeg voorts bovenaan een korte aanduiding van de inhoud, een 'titel' – dat zou het indelen vergemakkelijken. Voorzover uit documenten of publikaties overgetypt moest worden, werd gecontroleerd of inderdaad alle passages welke ik had aangegeven, op de 'fiches' stonden en of de bronaanduidingen klopten. Alle 'fiches' werden in de laden van een brandkast opgeborgen en toen na enkele jaren de eerste brandkast vol was, kwam er een tweede.

Ik schat dat in totaal aan de verschillende delen van mijn werk ca. 120 000 'fiches' ten grondslag hebben gelegen.

Zij werden aanvankelijk per bron bijeengehouden.

Toen ik deel 1, *Voorspel*, moest gaan schrijven, haalde ik uit die grote (en zich steeds uitbreidende) verzameling de 'fiches' die ik voor dat deel nodig had: vele duizenden. Die werden aan de hand van de 'titels' in hoofdstukken ingedeeld en de hoofdstukken in deelonderwerpen – dat konden er per deel enkele honderden worden. Was ik van oordeel dat een zinvolle volgorde tot stand was gekomen, dan begon ik te schrijven.

Zo ging het bij elk deel.

Ik was mij ervan bewust dat dit systeem een evident nadeel had: ik maakte elk gegeven (elk 'fiche') los van de samenhang waarin ik het had aangetroffen. Zeker, ik kon, als ik dat wenste, bij het schrijven het betrokken document of de betrokken publikatie opnieuw aan mij laten voorleggen teneinde mij van die samenhang te vergewissen maar de bedoeling was juist dat ik dat niet zou doen.

Men kan bij het voorbereiden van een historische studie drie methoden volgen: alles onthouden wat men nodig heeft (hetgeen in mijn geval evident onmogelijk was), 'fiches' maken of laten maken (zoals ik deed) waarop al die gegevens zijn vastgelegd, of per onderwerp verwijzings-aantekeningen maken. Als student had ik voor mijn kandidaats-scripties die derde methode gevolgd maar daarbij had ik bemerkt dat veel hinder ontstond en tijd verloren ging doordat ik talrijke bronnen waarnaar veelvuldig werd verwezen, telkens opnieuw ter hand moest nemen – door toen voor mijn doctoraal-scripties alle gegevens die ik wellicht nodig zou hebben, op aparte 'fiches' vast te leggen, maakte ik mij bij het schrijven als het ware los van mijn bronnenmateriaal. Die methode was mij ook bij het typen van de vier delen van *Je Maintiendrai* goed bevallen.